

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 9 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Naile ASKER, Bağımsız Araştırmacı, garacantali@live.com

ORCID ID: 0000-0002-4723-1135

Atıf: Memmedova, A. (2025). Kuzeydoğu Anadolu Halk Şiirinde Doğu Cephesi Komutanları, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 9(2), s. 31-47.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 15 Ekim 2025 / 2 Aralık 2025

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1804611

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KUZEYDOĞU ANADOLU HALK ŞİİRİNDE DOĞU CEPHESİ KOMUTANLARI

Öz

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla Osmanlı-Rus çatışmaları yeniden alevlendi. 93 Harbi'nin Osmanlı Devletinin yenilgisiyle bitmesi sonucunda Doğu Anadolu bölgesi işgal altındaydı. Bu dönemden başlayarak bölgede Ermeni çetelerinin yaptığı vahşet ve soygunlar dayanılmaz hâle gelmişti. Böyle bir durumda Doğu Cephesinin açılması kaçınılmazdı. Doğu Cephesinde Türk ordusu Ermeni ordusunu bozguna uğratarak 40 yıllık esaretten sonra Kars, Ardahan ve Artvin'i yeniden Türk topraklarına kattı. Bu zaferden sonra Gümrü ve Kars Antlaşmaları, imzalandı. Savaş sırasında ve savaştan sonra Doğu cephesi komutanları hakkında birçok folklor ürünü, ağıtlar, türküler yayılmaya başladı. Savaş sırasında yaşanan göçler, vatan özlemi, ölümler ve ayrılıklar da ağıtlarda, türkülerde kendisine yer buldu. Bundan başka, sözlü edebiyatın gerçek ustaları olan âşıkların dilinden söylenmiş kahraman Türk askeri hakkında, savaş ve millet konularındaki türküler de bölge halk kültürü içerisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu halk edebiyatında, Doğu Cephesi komutanlarını anlatan anonim şiirlerin yanı sıra, âşıkların yazdığı şiirler de zamanla yaygın bir üne kavuşmuştur.

Bu çalışmada komutanları ile Doğu Cephesi hakkında bölge halkının ürettiği ağıt, şiir ve türkülerden bahsedilecek, âşıkların bu konulara hasrettikleri eserler tarihi olayların akabinde analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: I. Dünya Savaşı, Komutan, Savaş, Âşık, Halk Şiiri, Destan, Türkü.

EASTERN FRONT COMMANDERS IN NORTHEASTERN ANATOLIAN FOLK POETRY

Abstract

With the outbreak of World War I in 1914, Ottoman-Russian conflicts flared up again. Following the defeat of the Ottoman Empire in the 93 War, the Eastern Anatolia region was occupied. From this period onward, the atrocities and robberies committed by Armenian gangs in the region became unbearable. In such a situation, the opening of the Eastern Front was inevitable. On the Eastern Front, they defeated the Armenian army and re-added Kars, Ardahan, and Artvin to

Turkish territory after 40 years of captivity. Following this victory, the Treaties of Gyumri and Kars were signed. Numerous folklore pieces, laments, and folk songs about the commanders of the Eastern Front began to spread both during and after the war. The migrations, longing for the homeland, deaths, and separations experienced during the war found their way into laments, folk songs, and folk songs. Furthermore, folk songs about heroic Turkish soldiers, war, and national themes, sung by the poets, true masters of oral literature, also hold a very important place in the regional folk culture. In the folk literature of Northeast Anatolia, both anonymous poems about Eastern Front commanders and poems written by lovers have gained wide fame over time.

This study will discuss the laments, poems, and folk songs produced by the local people about their commanders and the Eastern Front, and analyze the works that bards dedicated to these themes.

Keywords: World War I, Commander, War, Bard, Epic, Folk Poetry, Folk song.

GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordusu yenik düştü. Verdiği büyük kaybın ardından 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı, onun için ağır şartlar içeren Ayastefanos (Yeşilköy) Barış Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmanın akabinde 13 Temmuz 1878’de Berlin kongresi toplandı. Kongrede yapılmış antlaşma üzerine Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasının şartlarına göre Ruslara verilmiş Doğubayazıt ve Eleşkirt Osmanlı Devletinde kaldı. Ayastefanos Antlaşmasının şartlarına göre ordu diğer bölgelerden - Elviye-yi Selase’den (Üç Sancak) çekildi ve bu topraklar savaş tazminatı olarak Ruslara bırakıldı. Bundan sonra Osmanlının doğu sınırlarını oluşturmuş Güneybatı Kafkasya’nın büyük bir kısmını kaplayan Batum, Kars, Ahıska, Ardahan, Ağbaba ve Çıldır’da 40 yıllık Rus esareti dönemi başladı. XX. yüzyıl başlarından büyük bir karışıklık dönemi yaşayan bölgede I Dünya Savaşıyla yeniden Rus-Osmanlı çatışmaları başladı.

1. Sarıkamış Savaşı

Bu dönemde büyük umut beslenen Sarıkamış Savaşı (4 Aralık 1914 - 18 Ocak 1915) Türklerin ağır yenilgisi ile sonlandı.

Sarıkamış Savaşında görev yapan Osmanlı 3. Ordusunun mevcudu 120 bin askerdir. Ordunun komutanı ise Hasan İzzet Paşa’dır. 18 Aralık 1914 tarihinde Hasan İzzet Paşa ordu komutanlığından istifa etmiştir. 3. Ordunun komutanlığını genç Enver Paşa üzerine almıştır. 22 Aralık 1914 tarihinde hareket başladığında bölgede mevsime uygun olarak bir metreyi bulan kar ve zor şartlardan dolayı pek çok asker aç, cephanesiz kalmış, hastalanmış veya donmuştur. Osmanlı ordusu 30 Aralık 1914 tarihinde mühimmat ve diğer ihtiyaçlarının ulaşmaması üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. 7 Ocak 1915 tarihinde savaş sona erdiğinde 3. Ordudan geriye kalanlar da tamamen yok olmuş, Allahuekber Dağlarında donarak şehit olmuştur. Bu durum çevre halkı için büyük sarsıntıya sebep olmuş, manilere, ağıtlara konu olmuştur.

Türk harp tarihinin “en kansız ve en kanlı” savaşı olan Sarıkamış Savaşında Türk ordusunun yenilgisi bölge insanı için büyük hayal kırıklığı olmuş, şehitlere yas tutulması uzun yıllar devam etmiştir. Olaylar sırasında genç kız olman büyükannemin anlattığına göre (KK - Askerova Şeref), Ahıska’dan Borçalı’ya, Çıldır’a, Kars’a - oradan Ağbaba, Şöreyel, Gümrü, Kağızman ve İrevan’a (Erivan) kadar arazilerde yaşayan yerli Türkler (çoğunlukla Azerbaycan- Kafkas Türkleri) Sarıkamış şehitlerine duydukları derin üzüntü nedeniyle yedi yıl Nevruz Bayramı kutlamamış, kırmızı yumurta boyamamışlar.

Ağıtlarda bazen komutan Enver Paşa'nın yiğitliği övüldüyse de genelde donarak ölmüş askerin kanının suçlusu olarak görülmüştür:

Sarıgamış köşe köşe,
İçinde bitmez menevşe.
Kör olasan Enver Paşa
Bizi de yaktın ateşe.

Aşağıdan ses geliyor,
Figan bağrımı deliyor.
Kör olasın Enver Paşa
Gelinleri el alıyor (Altınkaynak, 2002: 73).

Şu Allahuekber Dağı,
Zalım Allahuekber Dağı.
Nice ganlı yiğit yedi,
Niçe arslan yiğit yedi.

Sarıgamış içi meşe,
Urus yaktı hep ataşa.
Bizi koydun eli bağlı
Ner'ye gittin Enver Paşa?

Yaşa Padişah'ım yaşa,
Kan bulaşmış çatık-kaşa.
Biz Urus'u alteylerdik

Sebeb oldu Enver Paşa (Kırzioğlu, 1958: 110).

Bu savaşın yankıları uzun süre devam etmiş, bu ağır yenilgi şiirlere, ağıtlara konu olmuş, dilden dile yayılarak tek Kuzeydoğu Anadolu’nu değil, Kafkaslardan tüm Anadolu’ya kadar Türklerin yaşadığı bütün bölgeleri sarmıştır. Sarıkamış konusu âşıkların sazında da dillenmiş, bölge âşıkları şehitlere ağıtlar yakmış, aynı zamanda yok olan bir ordunun hesabını da sebeb olanlardan sormuşlar. Sarıkamışlı Âşık Zafer Kazancı, kurşunsuz, kansız donarak ölen şehitleri Enver Paşa’ya sormaktadır:

Dökmeden bir damla ganı.

Enver Paşam ordun hanı?

Nece taze gülfidanı

Kırdılar Sarıkamış’ta (Alptekin & Güzel, 2010: 224).

Altmış beş yaşlarında iken Kars’ın Ağyar köyünde 1918 Nisan’ındaki “otuz dört kırgını” da denilen Ermeni katliamında şehit edilen Selimli Havasi mahlaslı Âşık Dursun, (Çetin, 2007: 161) 1914 sonları-1915 başlarında Osmanlı ordusunun yolunu bekleyerek ona türlü övgüler yağdırmaktadır. O, Sarıkamış Savaşına çok güvenmekte, 3. Orduyu ve Enver Paşa’yı överek destan bağlamaktadır. Başkomutan Enver Paşa’nın Horum’da düşmanı yendikten sonra “Ordular ilk hedefiniz Kars” emrini hatırlatmaktadır:

İmkân eden bize Hazreti Hünkâr,

Fizah arşa çıktı Hak Perverdigar.

Yoldaşın Hızr olsun, ey nur-i Enver,

Figân eden nice cana yetiştim.

Canlar figân eder koyma yasında,

Dağlar aciz kaldı fizah sesinde.

Ne haneler harap oldu Pasın’da

Kars, Kars diyen çok lisana yetiştim.

Al’Osman’a Urus etti hileyi,

Horum’da bozuldu yedi silleyi.

Serdar Enver Paşa gelir Kars deyi,

Sabit kâdem pehlivana yetiştim (Âşık Havasi, 2008: 33).

Asıl adı Ebubekir Avcı olan Narmanlı Âşık Zamani de konuyla ilgili şiirinde Türk Ordusunun nizamından bahsetmekte, her şeye rağmen, kar-fırtına, tipi demeden askerlerin emre itaat ettiğini, karşı gelmediğini söylemektedir:

Enver Paşa emri eyledi beyan,

Kör duman fırtına ortalık zindân.

Anneler, yavrular sabiyle subyan,

Gözyaşıydı seli Sarıkamış'ın (Alptekin & Güzel, 2010: 144).

Doğu cephesinde asker olarak savaşan Bardızlı Nihani harbi ve yaşanan olayları kendi gözleriyle görmüş âşıklarımızdandır. Ona göre ki o şiirlerinde daha uygun üsluplar kullanarak Sarıkamış Savaşını baştan sona kadar anlatmış, ama yenilgiyle bağlı kimseyi suçlamamıştır. “Nihani yaşının, edebinin ve askere saygısının gereği olarak Enver Paşa'yı eleştirmez, aksine onu bağrına basar. Harekât başlamadan önce Enver Paşa'nın gelmesinden, bölge halkı ve askerinin yüzünün gülmesinden, ordunun Sarıkamış'a harekât etmesinden söz edilmektedir” (Altınkaynak, 2002: 74).

İstanbul'dan Enver Paşa'mız geldi.

Açıldı gönlümüz, yüzümüz güldü.

Ordu Sarıkamış'a hareket kıldı,

Kış günü dağ bize gülistan gelir (Alptekin & Güzel, 2010: 74).

Aslen Sarıkamışlı olan Âşık Mevlüt İhsani (Şafak) da doğduğu vatan topraklarında cereyan eden askeri olayları şiirlerinde sık sık dile getirmiş âşıklarımızdandır. O, Sarıkamış Savaşında Alay komutanını değil, dağları, mekânları suçlamış, Soğanlı Dağı'nı olanlardan sorumlu tutmuş, kanlı Soğanlı tabirini kullanmıştır:

Bağrında yaylalar yurtlar geniştir,

Sana Enver Paşa kanlı demiştir,

Nice yaralını kurt kuş yemiştir,

Başından geçeni düşün Soğanlı (Altınkaynak, 2002: 27).

Günümüz âşıklarından Kağızmanlı Sadık Miskini (Sait Küçük) tarihi kaynaklardan okuyup öğrenerek ve yaşlı insanlardan dinleyerek bu savaştaki tarihi yenilgiyi analiz eder. Lakin bu yenilgiyi kabullenmemiş, bunu içine sindirememiştir. O, Türk milletinin kahraman millet olduğunu hatırlatır ve ordunun düşmana değil, kara kışa yenildiğini söyler. Kağızmanlı Miskini Sarıkamış Ağıtı şiirinde 22 Aralık'ta Köprüköy'den ayrıldıktan sonra Allahuekber Dağı'na çıkıldığını, ancak geriye dönülemediğini ifade eder. Âşık bir daha bu yenilgiyi analiz ederken tek sorumluyu Enver Paşa bilir:

Emir verdi Enver Paşa,

Rus'unan girdik savaşa.

Biz düşmanı alt ederdik,

Yenik düştük karakışa.

Dağa çıktık inemedik,

Evimize dönemedik,

Enver Paşa haricinde

Biz kimseyi kınamadık (Alptekin & Güzel, 2010: 211-213).

“Türk halk şiirinde kahramanlık türkülerinin, seferberlik ağıtlarının, asker türkü ve ağıtlarının yoğun bir şekilde üretildiği-yakıldığı dönem 20. yüzyılın ilk çeyreğidir. 93 Harbinden (1877-1878) sonra yaşanan sürgünler, Osmanlı coğrafyasından aralıksız devam eden savaşlar halkı her yönden perişan etmiştir” (Fidan, 2020: 119-120). Sarıkamış yenilgisi de böyle dillere düşmüş Osmanlı savaşlarından biridir. Doğu Cephesinin kaderinde müstesna rol oynamış Sarıkamış Savaşı Türk Halkbiliminde de, özellikle halk şiirinin oluşumunda müstesna bir yere sahiptir ve halen konu canlıdır, aktüeldir ve belleklerde yaşamaya devam etmektedir.

2. Doğu Cephesi

Sarıkamış yenilgisinden sonra Rus yönetiminin bilerek meydan verdiği Ermeni çeteleri bölgede büyük katliamlar ve yağmalar yapmaktaydı (Kırzioğlu, 1970: 114-120). On binlerce Türkün ölümüne ve evsiz eşsiz kalmasına neden olan bu saldırılara karşı yerel Türkler örgütlendiler. Türkler yerel Şura Hükümetleri şeklinde kendini savunan birliklerden Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar zorlu, cefalı ama şerefli bir yol geçti. Defalarca savaş sonucunda el değişen ve her seferinde yeni ölümler ve yağmalar yaşayan bu bölge nihayet Türk Ordusu tarafından tamamen kurtarıldı.

1914 yılından sonra bölgede Türk ordusu zaman zaman operasyonlar yapmış ama kesin sonuca ulaşamamıştır. 1918. yılın baharında Kazım Karabekir komutasındaki ordu bölgeyi ele geçirmek için harekete geçti (Boğuşlu, 1990: 161). Amaç kanlı katliamı durdurmak, bölge insanını arazileri düşmandan temizlemekle kurtarmaktı. “25 Mart 1918’de 1877 sınırı aşıldı. 3 Nisan’da Ardahan, 14 Nisan’da Batum zapt edildi. 25 Nisan’da da Kars ele geçirildi” (Ünal, 2014: 444). Ama devletlerarası antlaşmalar sonucunda Türk ordusu bu bölgelerden geri çekilmek zorunda kaldı. Son ve kesin zaferler ise 1920 yılında kazanıldı.

Kazım Karabekir Paşa'nın komutasında Doğu Ordusu 1920 yılı 29 Eylül’de Sarıkamış’ı, 30 Eylül’de Göle’yi, 30 Ekim’de Kars’ı, 7 Kasım’da Arpaçay’ı geçerek Gümrü’yü ele geçirdi. Bu zaferlerden sonra Ermeniler ateşkes yaparak antlaşma imzalamaya razı oldu. Taraflar 1920’de 2 Aralıktan 3 Aralık’a geçen gece 18 maddeden oluşmuş Gümrü Antlaşmasını imzalanmak için masaya oturdu. Bu antlaşmanın şartlarına göre karşı taraf Türkiye’ye ileri sürdüğü iddialardan vazgeçmeli ve tarihi Türk toprakları üzerinde yeni kurulmuş Ermenistan’dan sürülen Müslümanların (Türklerin) geri dönüşü için gerekli koşulları sağlamalıydı. Antlaşma ayrıca Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırı

da belirlemiştir. Türkiye bunun akabinde 16 Mart 1921’de Moskova Antlaşmasını imzaladı. 19 Ekim 1921’de imzalanmış Kars Antlaşmasıyla ise Gümrü ve Moskova Antlaşması resmileştirildi.

1918 yılının baharından başlamış 1921 yılının sonuna kadar fiilen devam eden harp ve antlaşma süreçleri kendi görevini başarıyla sonuçlandırdı:

“1918 yılında Doğu Cephesi’nde yer alan olaylar, başlıca üç safhada cereyan etti: - Birinci safhada; Rusların Doğu Anadolu’da 1914-1916 arasında işgal ettikleri toprakların kurtarılması ve 1877-78 Türk-Rus sınırına ulaşılması, - İkinci safhada; 1877-78 sınırının doğusunda üç sancağın (Kars, Ardahan ve Batum) geri alınması ve daha doğuda Hazar Denizi’nin batı sahillerine varılması, - Üçüncü safhada; Hazar Denizi sahilinden tekrar 1877-78 sınırına geri çekilmesi safhasıdır” (Boğuşlu, 1990: 161).

Bölge insanının sevgi ve övgüyle “Şark Fatih”i olarak adlandırdığı Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesinin komutanlarından ve gazilerinden biridir. O, Doğu Cephesinde Ermeni ordusunu bozguna uğratarak 40 yıllık esaretten sonra Kars, Ardahan ve Artvin’i yeniden Türk topraklarına kattı. Bu zaferden sonra Gümrü ve Kars Antlaşmaları, yine Kazım Karabekir Paşa’nın başkanlığında imzalandı.

Antlaşmalardan sonra sınır bugünkü şekliyle belirlendi. Türk-Müslüman nüfusun gururu, kahramanlığına türküler yakılan komutanları hakkında birçok folklor ürünleri, ağıtlar, koçaklamalar yayılmaya başladı. Sözlü edebiyatın gerçek ustaları olan âşıkların dilinden söylenmiş kahraman Türk askeri hakkında, savaş ve millet konularındaki türküler de bölge halk kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir.

“Bu harekât süresinde kısmi çatışmalar dışında Rus ordusu ile büyük çaplı bir muharebe yaşanmadı. Tüm muharebeler Ermeni kuvvetleri ve silahlı Ermeni çeteleri ile yapıldı” (Ünal, 2015: 446). Bunun dışında bir de çeteler halinde savaşan, genellikle savunmasız sivil insanlara, sahipsiz ve silahsız köylere, buralarda kalmış yaşlı, kadın ve çocuklara saldırmakta ve görünmemiş vahşet uygulamaktaydılar. “I Cihan Harbi’nde Rus ordusundaki muntazam Ermeni subay ve askerlerin yekûnu 180.000 kişi idi. Ermeni kolordu komutanları da vardı. Filistin’de bile 4000 Ermeni gönüllüsü bizimle harp etti. Bunun yarısından fazlası Amerika’dan gelmişti” (Karabekir, 1995: 268).

Erzurum ve Sarıkamış’tan ordumuz önünden kaçarak uğradıkları yerlerdeki Türk ahaliyi görülmemiş kıyıcılık ve gaddarlıkla yok etmeye başlayan Ermeni komitecileri Kağızman’da da faaliyete başlar. Türk ordusunun gelişini haber alan çeteler ellerinde tuttukları 105 kişiyi bıçakla ve kamayla öldürürler. Çarşı merkezindeki Gamir Damı denilen hapishaneye doldurulup şehit edilenler arasında Kağızmanlı Âşık Hıfzı da vardır.

“Hıfzı, iki süngü yarası başından, bir süngü yarası da yüreğinin üstünden alarak yaralanır. 8 Nisan’da Kağızman’a giren ordu kuvvetleri ve milis güçleri yettiğinde Hıfzı’nın kanlar içerisinde olduğunu, dize gelerek durmadan “Allah, Allah” – diye zikretmekte olduğunu görürler. Hıfzı yaralı bir biçimde oradan alınarak yakındaki bir eve götürülür. Bir gün yaşadıktan sonra 9 Nisan 1918 günü vefat ederek şehitlik mertebesine ulaşır” (Küçük, 2007: 6-7).

Hıfzı’nın elimizde olan şiirleri arasında vatan, millet, milli mücadele konulu şiirleri de mevcut. Bu şiirlerin bölgedeki siyasi durumu iyi analiz edebilen aydın, milli bilince sahip biri tarafından yazıldığı aşikar. O yaşadığı coğrafyada baş veren kanlı olayların, siyasi oyunların perde arkasını ve amacını doğru anlamaktaydı. Hıfzı sanatındaki bu şiirler, aynı zamanda çok değerli birer tarihi kaynak sayılır. Bu şiirler fikrimizce şairin tesadüfî bir şekilde katledilmediğini, düşmanın onu tehlikeli hesap

ettiği için bilerek alıkoyduğunu ve acımasızlıkla katlettiği gerçeğini de ortaya koyar. Hıfzı Türk ordusunun hareket haberini almış, orduya coşku ve sevinçle methiye dizeleri söylemekte:

Dudu kuşu gibi kafeste kaldık,
Her bir gamlı günde bir yaş kocaldık.
Manası basiret bir haber aldık,
Dediler sahib-i fermandır gelen.

Kara günler geçer açılır eyyam,
Kars ile Kağızman kurtulur tamam.
Şad olur sevinir hep ehl-i İslam.
Albayrak elinde arslandır gelen.

İslamın derdine derman yetişti,
Kafirin katline ferman yetişti,
Tiflis'e Bakü'ye velvele düştü,
Ab-ı Kevser içmiş Merdan'dır gelen (Küçük, 2007: 77-78).

İşgal günlerinin zor hayatını anlatan, her an kurtuluş umuduyla gelecek muzaffer orduyu bekleyen, bu orduyu karşılama sevinci yaşayan halkın hislerinin tercümanı olan Hıfzı için kurtuluştan daha tatlı bir maksat olamazdı. O, Âşık Şenlik gibi (Asker, 2019: 802-806) çekinmeden, yorulmadan Alosman'ı övmekte ve düşmanın yenilgiye uğrayacağı günü beklemekteydi:

Bu gelene derler şanlı Al'Osman,
Önünde düşmanı olur perişan.
Sayesinde necat bulur mazluman,
Ehli-İslam derdine dermandır bugün.

Ordumuz Soğanlı Dağı'nı aştı,
Bir kol vardı Taht Düzü'ne ulaştı.

Moskoflar ürküştü tebdili şaştı,

İnşallah mahvolur zamandır bugün (Küçük, 2007: 76).

O dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığıyla Türk Milli Mücadele harekâtı genişlenmekteydi. Doğu cephesinde de Kazım Karabekir Paşa, Halit Paşa gibi siyasi ve askeri alanda adını duyurmuş meşhur komutanlar, paşalar cepheyi git gide daha doğuya taşımaktaydılar. İşgal, göç, bin türlü zulüm ve mezalim görmüş halkın susmaz sesi olan âşıklar büyük coşkuyla Onların vatan karşısındaki hizmetlerini dile getirmekte ve geniş coğrafyalara yaymaktaydılar.

Kars'ın Kalo köyünden Âşık Kahraman, bölgede yaşanmış mezalimlerin canlı şahididir, köylerde işkencelerle öldürülmüş günahsız şehitleri kendi gözleriyle görmüş, onlara ağıtlar yakmış bir aşığıdır. Onun yüksek siyasi bilince ulaşarak halk hayatının bütün olaylarına tepkiler vermesi ve bunları saziyle, sözüyle belgelendirmesi bu koşmasında da dile getirilmiştir. Yeni devletin kurulması yolunda başlamış çalışmalarda Mustafa Kemal Paşa'nın, Kazım Karabekir Paşa'nın, ve Halit Paşa'nın – her üç Milli Mücadele Komutanının adını büyük sevgiyle aynı dörtlüğe sığdırmıştır:

Bizim adımıza şanlı Türk derler,

Aç kurt gibi dalar düşmana asker,

Kafiri mahveder ezer ser-ta-ser,

Pençesi polattan arslan bizde var!

Ankara'da yeni bir divan kurduk,

Tam yedi düvele biz karşı durduk,

İlkin Kars elinden düşmanı sürdük,

Bütün yağılara meydan bizde var!

Kemal Paşa Meclis başında durur,

Kara Kazım Paşa serdardır yürür,

Halid Paşa önden çevirir vurur,

Düşmanı alt eden meydan bizde var! (Kars Milli İslam Şurası ve Cenûb Garb-i Kafkas Hukümet-i Muvakkat-ı Milliyesi, 1986: 310).

“Babamdan dinlemiştim. O da Âşık Gülistan'dan dinlediğini söylerdi. Kazım Paşa Kars'ı aldığı anda, şimdi kendi adını taşıyan “Kazım Paşa Caddesi” üzerinde bulunan ve bir zaman Cumhuriyet Oteli adıyla otel olarak kullanılan binayı karargâh yapar. Paşa, binanın caddeye nazır

balkonunda masanın üzerine yaydığı haritayı inceleyip, taarruzu yönetmektedir. Türk Ordusu ile Kars'a gelen Üstat Nihani saz omzunda karşı kaldırımdan geçmektedir. Paşa, Nihani'ni yanına çağırır. Aylar önce Oltu önlerinde iken aralarında geçen bir konuşmayı hatırlatır. Paşa sorar: – Hani bana demiştin, Kars kalesinde Türk bayrağının dalgalandığını göreyim de, o gün öleyim. Bak Kars kalesinde Türk bayrağı dalgalanıyor. Haydi, öl bakalım. Nihani ciddi bir teslimiyet ve saygıyla: – Öleyim Paşam, öleyim! Ayağının altında öleyim, der. Paşa sözünü keser ve devam eder: – Hayır, milletin sana daha çok ihtiyacı var. Bugün ölmek günü değil. Al sazını, bugünün hatırasına bir türkü söyle sözünü yerine getirmiş sayalım” (Kırzioğlu, 1958: 165).

Bunun üzerine Bardızlı Nihani, sazını gömleğinden çıkarır ve yaşlı gözlerle 1920'de Kars'ın Son Kurtuluş Destanını söyler:

Bir destan söyledim Son Taarruza,

İşimiz kerem-ü ihsana döndü.

Gani Mevlam fırsat yetirdi bize,

Ortalık Cennet-ü Cinan'a döndü.

Son günde şad etti ehl-i imanı,

Ordumuz kurtardı Kars, Kağızman'ı,

Bizden beylik dava eden Ermeni,

Ekini biçilmiş hozana döndü.

Yaşasın ordumuz, merdoğlu mertler,

Topçu süvarimiz kurdoğlu kurtlar,

Piyade fırkası dini pulatlar,

En küçük neferi aslana döndü.

Asılsız Ermeni bu işe şaştı,

Mirmanof, Mazmanof yan beyi düştü.

Andiranik duyup, yel gibi kaçtı

Semeri dağılmış heyvana döndü.

Şad olur İslamda olsa bu hulüs,
Elde salamatdır erbabi namus.
Bize kurşun atan “Boğos”, “Bediros”
Davarın kurt yemiş çobana döndü.

Kemal Paşa, teşkilatı bitirdi,
Kazım Paşa, Kars’ı aldı, oturdu.
Halit Bey, kurt gibi sürdü, götürdü,
Sonra yalın kılıç Yunan’a döndü.

Bakman aduların hay-ü vayına,
Geden razı geldi kendi payına.
Şimdilik daş diktik Arpaçayı’na,
Oradan ordumuz bu yana döndü.

Der Nihani, dem’ü devran bizimdir,
Yüz on dört sure hak Kuran bizimdir,
Düşman hep mahvolur, vatan bizimdir,
Hamdolsun vaziyet sağ yana döndü (Aydemir, 1968: 5033; Kırzioğlu, 1958: 165).

Doğu Cephesi komutanlarından biri de gözü pekliği ve cesurluğu nedeniyle deli lakabını almış Halit Paşa’dır. O, Mondros Ateşkes Anlaşması’ndan sonra terhis edilmemiş olan ve Kazım Karabekir Paşa komutasında bulunan 15. Kolordu’da görev yaptı. Bölgede Kafkas İslam Ordusu’ndan kalan kuvvetlerin bir savunma çekirdeği haline getirilmesini sağladı. 1920 yılının sonlarında Kars ve Sarıkamış’ın, 1921’de de Ardahan’ın düşman işgallerinden kurtarılması savaşlarında bulundu.

Soyadı Kanunu çıktıktan sonra ailesi bu nedenle “Karsıalan” soyadını aldı (Koç, 2021).

1336/1920’da Kars’ın Kurtuluşu ve Halit Paşa türküsü Oltulu Fahri Erkılıç ağzından yazıya alınan bir asker marşıdır. Ermenilerden intihar eden 1. Alay komutanı “Mazmanof” (gerçek ismi Ovanes Mazmanyanyan) ile vurulan 4. Alay komutanı Mirmanof’u anarak düşmanın süngü muharebesinden pek yıldıgını da belirten ve Kars’ın Son Kurtuluşu günlerinde Kars kışlalarındaki erlerimiz arasında çok sevilerek söylenen bir asker türküsü:

Karadağ’da düşman topu patlıyor,

Hücum etmiş asker Kars’a atlıyor,

Hırsından Mazmanof iki çatlıyor.

Varın aslanlarım, Allah aşkına!

Şehid olanınız Cennet köşküne!

Atın aslanlarım Kars’ı alalım,

Ermeni’yi toptan esir kılalım.

Yaralı millete merhem olalım.

Sarın aslanlarım Allah aşkına!

Şehid olanınız Cennet köşküne!

Süvariler kalkmış, atın gemliyor,

Mirmanof göksünden kanlar damlıyor.

Süngüden Ermeni gayet hamlıyor

Sürün aslanlarım, Allah aşkına!

Şehid olanınız Cennet köşküne!

Kars’ın kalasında, Yahni çölünde,

Askerler yürüyor, Gümrü yolunda.

Hâlit Paşa önde; tüfek elinde.

Vurun aslanlarım, Allah aşkına!

Şehid olanınız Cennet köşküne!

Halit Paşa der ki: durmayın atın,

Ermeni'nin kökü gelsin büsbütün!

Andranik Tifliz'e kaçıyor tutun,

Varın aslanlarım, Allah aşkına!

Şehid olanınız Cennet köşküne! (Kırzioğlu, 1958: 168).

“Bu metinler aynı zamanda sözlü tarih metni olarak okunabilir. Bu bağlamda “Karadağ'da Düşman Topu Patlıyor” adlı türkü metni, Millî Mücadeleye katılan bir âşık olan Bardızlı Âşık Nihani tarafından askerin motivasyonunu artırmak için söylenmiş bir destandan doğmuştur” (Fidan, 2020: 117).

1920 senesinde Âşık Kahraman, büyük sevgi ve şükranlıkla Kars'ın kurtuluşuna Kazım Paşa / Halit Paşa Destanı'nı söylemiştir:

Şükür asker Kars'a girdi,

Yaşa Kazım Paşa yaşa!

Ayağın değmesin taş

Yaşa Kazım Paşa yaşa!

Kılıcı el pençe vurdu,

Askerin önüne durdu.

Hesapsız küffarı kırdı

Yaşa Halid Paşa, yaşa!

Arslan gibi Kars'ı aldı,

Sağa sola kılıç çaldı.

Kars'ın galasına daldı

Yaşa Halid Paşa, yaşa!

Şanın ellerde dallandı,

Cismin canlarda hallandı.

İsmin dillerde ballandı,

Yaşa Kazım Paşa, yaşa! (Kırzioğlu, 1958: 166).

Savaşın yaralarının sarıldığı, Cumhuriyetin yeni kurulduğu bir dönemde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Kars'a geleceğini öğrenen mahalli müzisyenler ve oyuncular bir araya gelerek karşılama töreninde O'na oynanmak üzere bir oyun hazırlarlar. Bunun üzerine oyunun sözlerini gazeteci Mehmet Türker yazar. Mahalli müzisyen Tağı Oşenyüzen de bu sözleri şimdiki şekli ile besteler. Başta Tağı Bey olmak üzere o dönemin diğer folklorcuları Kars garındaki karşılama töreninde ilk olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya oynar ve söylerler. "Hoş Gelişler Ola" ilk kez 6 Ekim 1924 yılında Atatürk'ün Kars'a geldiği an, Kars tren garında karşılama töreninde okunmuş ve oyun olarak oynanmıştır. Azerbaycan kökenli besteci Mehmet Türkel Bey tarafından, Azerbaycan (Kafkas) Türkleri adına bu eser büyük önder Atatürk'e ithaf edilmiştir. "Tarihimizde bir devlet büyüğünün gelişine söylenmiş başka eserler var mı bilmiyoruz" (Kopuzlu, 2016: 24).

Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa!

Askerin, milletin bayrağınla çok yaşa!

Arş arş arş ileri, ileri,

Arş ileri, marş ileri

Dönmez geri Türk'ün askeri.

Sağdan sola, soldan sağa,

Al da bayrağın düşman üstüne.

Cephede süngüler ayna gibi parlıyor!

Azeri Türkleri bayrak açmış bekliyor!

Arş arş arş ileri, ileri,

Arş ileri, marş ileri

Dönmez geri Türk'ün askeri.

Sağdan sola, soldan sağa,

Al da bayrağın düşman üstüne! (Hoş gelişler ola, 2013).

Bu gelenek Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bugün de yaşamakta ve aynı ruhta şiirler, türküler üretilmektedir. Bölgede bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Yalnız bir örnekle yetinelim: günümüz âşıklarından Kars'ın Akyaka (Gızılçakçak) ilçesine bağlı Üçpınar (Möküz) köyünde doğan İhsan Şahbazoğlu (Deniz) bugün Kuzeydoğu Anadolu Âşıklık sanatının bir bireyi olarak geleneği devam ettirmektedir:

Mehmetçik kuşattı sınır boyunca,

Sahip olduk bu vatana doyunca,

Atatürk, İnönü imza koyunca,

Bu cumhuriyeti kurmadık mı biz?

Kazım Karabekir aldı fermanı,

Püskürttü bu yurttan kovdu düşmanı,

Her ana doğurmaz o kahramanı,

Kars'ta heykelini görmedik mi biz?

Bugün Kuzeydoğu Anadolu veya Batı Kafkasya dediğimiz bu vatan topraklarında tarihi olayların, siyasi ve milli meselemizin bir parçası olan harp tarihi, savaşlar ve cesur komutanlar hakkında halk edebiyatında çeşitli ürünler, türküler, nanaylar, maniler, ağıtlar yazılmaya, söylenmeye devam ediyor. Bu geleneğin başlıca sanatkârları ozanlarımızdır, bu anlamda toplum olarak bizlerin de bütün ozanlarımıza minnet borcumuz vardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Halk gözü terazidir. 93 Harbinden başlayarak bölgede cereyan eden hiç bir olay halk gözünden kaçmamış ve yaşanan bütün felaketler sözlü kültürde yankı bulmuştur. Şanlı Türk ordusu ve onun cesur komutanları da bu durumdan nasiplenmiş, yaşanmışlıklara bakarak olumlu veya olumsuz kendi değerini almıştır. Sarıkamış Savaşında yaşananlar bölgenin doğa şartlarını hiçe saymanın ağır bedelleri ve buna sebep olan komutan hakkında söylenen şiirler genellikle olumsuzdur. Doğu Cephesinin komutanları Kazım Karabekir Paşa ve Halit Paşa hakkındaysa tamamen olumlu ve sevgi karışık bir gururla bahsedilmiş, adları şeref ve liyakat abidesi yapılmıştır. Bu konularda oluşmuş metinler bazen anonim, bazen ise yazarlıdır. Çoğunlukla ozanlarımız tarafından söylenmiş türkülerde daha fazla konu edilmiştir.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaygın olan bir deyimde söylendiği gibi: Ozan susarsa ezan da susar. Dini ve milli mutaassıplık yapan ozanlar / âşıklar kendi döneminin ve muhitin evlatlarıdır. Böyle bir bölgede ve zamanda doğmuş ve gelenekten yetişmiş âşıklarımız bu coğrafyanın dertlerine ortak olmuş; toplumun acılarının sesi, esaretlerinin başkaldırıcısı olarak bir noktada toplumun lideri, aksakalı olmuşlardır. Eserlerinden ve haklarında oluşmuş rivayetlerden de görüldüğü gibi onlar

sadece saz, söz sanatçısı değil, aynı zamanda mensubu oldukları toplumun siyasi temsilcileri de olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Alptekin, A. B., Güzel, A. (2010). *Geçmişten Günümüze Âşıkların Dilinde Sarıkamış*, İstanbul: Omnia Yayınları.

Altınkaynak, E. (2002). *Sarıkamış Destanı*, Ankara: ÜBL Yayınları.

Asker, N. (2019). 93 Harbi Sonrası Ruslara Bırakılmış Topraklarda Devlet Siyaseti ve Halk Ozanları, “19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu”. 15-18 Mayıs 2019, Ankara. Bildiriler kitabı. Ankara: Yorum Matbaacılık, 2019. s. 786-800.

Âşık Havası (1853-1918) / *Selimli Halk Şairlerimiz*. (2008) / hazırl. E. Tıp. Ankara: Bilge Yayınevi, s. 33-34.

Aydemir, O. (1968). Kars Destan ve Koçaklamaları, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ağustos, S. 229, cilt 11, s. 5029-5033.

Boğuşlu, M. (1990). *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Çetin, N. (2007). İkrâm, Mehmet Ali İkrâm, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. s. 161.

Fidan, S. (2020). Destandan Türküye Dönüşen Bir Metnin Düşündürdükleri: “Karadağ’da Düşman Topu Patlıyor”, *ZfWT*, Vol 12, S. 1, s. 117-130.

Halıcı, F. (1992). *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Hoş Gelişler Ola Mustafa Kemal Paşa (Efsane Şarkı ve Hikayesi) (10 Ekim 2013). <https://www.youtube.com/watch?v=ENZ7tMVaEIA>

Karabekir, K. (1995). *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. İstanbul: Emre Yayınları.

Kars Milli İslam Şurası ve Cenûb Garb-i Kafkas Hukümet-i Muvakkat-ı Milliyesi (1986). / hazırl. C. E. Abbasoğlu. İstanbul.

Kırzioğlu, M. F. (1958). *Edebiyatımızda Kars*. İstanbul: İşıl Matbaası.

Kırzioğlu, M. F. (1970). *Kars İli ve Çevresinde Ermeni mezalimi*. (1918 -1920) Ankara: Kardeş Matbaası.

Koç, N. (2021). Halit (Karsıalan) Paşa (1883-1925) Türk asker, komutan, milletvekili, *Atatürk Ansiklopedisi*. (09 Ağustos 2021). [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/609/Halit_\(Kars%C4%B1alan\)_Pa%C5%9Fa_\(1883-1925\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/609/Halit_(Kars%C4%B1alan)_Pa%C5%9Fa_(1883-1925))

Kopuzlu, N. (2016). Bir Türkünün Hikâyesi: Hoş Gelişler Ola..., *Bizim Ahıska*, bahar, s. 23-24.

Küçük, S. (2007). *Kağızmanlı Hıfzı*. Ankara: Ürün Yayınları.

Necefli, G. Ermeni Devleti Kurma Politikasının Acı Sonucu: Doğu Anadolu, Nahçıvan ve İrevan Bölgelerinde Ermenilerin Türk-Müslüman Nüfusa Karşı Yaptıkları Mezalimler, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*. 25-

27 Eylül 2014 / Erzurum / hazırl. M. Uğur. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, s. 795-814.

ÜnaL, L. (2015). Birinci Dünya Harbi'nde Erzurum'un Düşmesi Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler ile Bölgede Cereyan Eden Muharebelerin Değerlendirilmesi, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*. 25-27 Eylül 2014 / Erzurum / hazırl. M. Uğur. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, s. 417-455.

Sözlü Kaynaklar:

KK: Askerova Şeref, Kadın, Doğum 1900, Rus İmparatorluğu, Aleksandrapol kazası, Daşkörpü köyü – ölüm 1989, Ermenistan SSC, Amasiya ilçesi Azizbeyov (Garaçanta) köyü, Okula gitmemiş, 15.01.1985.